

A MŰ ÉS TÁJ GONDJA

Minél többet és minél sűrűbben építkezünk, annál világosabb figyelmeztetőként mered elénk a műemlékek kérdése, nemcsak azért, mert nemegyszer utunkban állnak, hanem mert eszünkbe juttatják egyes mai sorozatalkotáink egyhangúságát. Nem mindenről van itt szó, ami régi, hanem kizárólag a múltból kirívó értékekről, melyek lerombolásával valami széptől és emlékezetestől fosztjuk meg magunkat, de ha fenntartjuk őket, egyben mértékké is válnak, s megkövetelik a hozzájuk való alkalmazkodást. Ne gondoljunk csak épületekre, jellegzetes falu- vagy városrészetek együttes hatására, valamilyen okból kedves összképekre, mert változik a táj is, a természeti jelleg, s az új — főleg ipari — építkezések, kitermelések, öntözések s egyéb átalakító műveletek nyomában szennyeződés, szeméttövezet, sőt a természetes növényzet és állatvilág pusztulása fenyeget. Amit a műveltség emelésével, a tömegigények korszerű kielégítésével szerzünk, azt más tekintetben környezetünk romlásával kell megfizetnünk. Érthető ezért a növekvő gond és beleszólás, a teendő tudatosítása és a műemlékvédelem, illetve tájvédelem egyre határozottabb sürgetése, mely éppúgy torzulhat a mulandók érzelgős elsíratásába, mint ahogyan serkenthet újszerű, emberségünkhöz méltó, egyáltalán nemcsak múltörző, hanem a helyes fejlődés távlataira nyitó megoldásokra.

A jelenség a maga sokszerűségében egyáltalán nem kizárólagosan mai. Minden válságszakasz, forradalmi forduló, új fejlődési lendület szembekerült régi és új ellentmondásával, értékek megsemmisülésének és más értékek előtérbe jutásának örvényével, s ennek megfelelően mindig támadtak ütközések a maradi múltörzők, az érzéketlen műrombolók és a régi értékek átmentésével új összhangot keresők között. Úgy is mondhatnók: falvaink és városaink, tájaink valójukban mindig is ezen ellenerők játékából rögzödtek olyanná, amilyennek mi kaptuk őket, s a történész le is tudja hámozni egymásról a különböző korok maradványainak más és más rétegét. Gót és reneszánsz és barokk, eklektikus és szecessziós, közben ősbibb népi és már gyári műtermék kavarodik egymásba, nemegyszer zavarba hozva a műemlékvédőt, hogy most már melyiket őrizze meg történelmi hűségében, behelyezve a győzelmes mai képbe? Hát még, ha a kutatás módszereivel visszaállítjuk a már régebben véglegesen elveszett állományokat és helyzeteket... Tény, hogy a mai változások a legegységesebbek minden eddigi átalakuláshoz viszonyítva, de némileg megnyugtató, hogy a művelt gond is nagyobb minden eddigi létezett magatartásnál. Bizonyára érdekes eredményekhez jutunk, ha ezt a műemlék- és tájhűséget mint szellemi hozzáállást, erkölcsi felfogást, társadalmi felelősséget veszünk szemügyre.

Előbb azonban el kell hártanunk minden maradi tapadást a voltakhoz, a rajongó, nosztalgias csüggést a régin, a beteges elrövedés minden képzeletjátékát. Aki a holtak útjára tér, nincs hol megálljon, a múlt egyre mélyülő szakadék, zuhanás a végtelenbe. Az emlékek egymást fedik, aki visszafelé indul az időben, seho

sem kapaszkodhat meg. A mi utunk az ellenkező irányba visz: mi a múlt megőrizendő és megőrizhető kincseit a jövő számára kívánjuk megmenteni, utódaink életébe beépíteni, s ebből a szempontból válogatunk és ítélkezünk.

Egy bizonyos (s itt látszólag egyezünk a régiségimádókkal, de csak a magunk megszabta mértékig): megóvatoljuk, elítéljük az ösztönös, vad, meggondolatlan és felelőtlen műemlékrombolást és természetpusztítást, elébe törvényes akadályokat vonunk, s nemcsak a művelődés felvilágosító eszközeivel, hanem magának a tudományos tervezésnek s ennek megfelelően az állami beavatkozásnak a módszereivel is biztosítjuk a folytonosságot eleinktől a következő nemzedékekig, élő és tudatos történelmiségben. Mondjuk most már ki: arról van szó, hogy az előtűnt álló nagy feladatokban — az emberi boldogság mindennapos szolgálatában — megtaláljuk és biztosítjuk mély kötődésünket a hazához, a szülőföldhöz, az örökölt egészhez, kiküszöbölve a kapitalista korszak anarchiájára olyannyira jellemző s a lelkek mélyén máig fertőző elidegenedéseket, ősök és örökségek feladását a pillanat vak kiélésében, s ezzel együtt a jövő felelőségétől való bűnös elzárkózást. Ki ne vette volna észre a magántulajdon szemléletének csúnya tűzfal-hagyatékát városainkban: valaki beleépítkezett „a magáén“, s megbontotta az egész utcator utcasor valamikori városközösségi összhangját. S ki ne tudna kastélyokról, melyeket egykor gazdáik — a nagy építkezők satnya utódai — üzletiesítettek el, kivájva a boltíveket, befalazva az oszlopsorokat és beépítve a pompás udvart (mint a kolozsvári Bánffy-palota esetében, melynek eredetiségét az államosság óta a mi rendszerünk állította helyre). S a letarolt erdők? Aki tudja, mit kaptunk a felszabadulásakor, tisztában van azzal is, hogy mindaz a műemlékrombolás és természetmegesúfolás, mely még ezután is következett, mind lényege, mind módszere szerint a régi felelőtlenségek, átvett hangulatok, önző szemléletek, történelmietlen előítéletek folyamánya.

Csak ma, a szocialista rendszer megerősödése s az új műveltség általánossá válása idején, értünk meg arra, hogy egy rettenetes elsvatagosodás folyamatát megakasszuk, s további fejlődésünkön múlik, hogy hazatervezésünk minden ágán átmentsük a már kitermelt szépet és jót — amint azt pártunk főtítkára megállapította: románok, magyarok és más nemzetiségűek közös alkotását —, sőt közhasznosítsuk is mindazt, ami a letűnt világban csak kiváltságosok javát szolgálta. A műemlékvédelem és a tájvédelem minden pusztítással nem a múlt konzerválását helyezi szembe, hanem a jövő emberének örömét, történelmi tudatát, emberi gazdagodását szolgálja.

„...Zöldek a dombjaid, szépek a hegyoldalakra kapaszkodó erdők, ligetek, tiszta és derűs fölötted az ég. A havasok büszkén törnek a magasba; a folyók tarka övként ölelik a réteket; éjszakáid csöndje csupa zene, nappalaid elkápráztatják a tekintetet...” — Alecu Russo jellemzi így a hont, de az Ének Romániáról 1855-ben egyáltalán nem idillt akart merevíteni, hanem harcba hívott a polgárisodásért. Nem ő s nem nagy kortársai, a román nép történetét, művészetét, műemlékeit felmérő reformharcosok és forradalmárok tehetnek arról, ha a bekövetkező polgári világgal füst, korom és zaj is járt, no meg a proletárnyomor. S Maximilian Moltke, a demokrata brassói költő, a táj szépségét s az együttélő románok, szászok, magyarok testvériségét ötvözi lírai képbe „Siebenbürgen, Land des Segens...” kezdetű dalában, melyet csak a mi századunkban tiltott le Hitler a hazai németek ajkáról. A Székelyföld monográfusa pedig, Orbán Balázs, nemcsak minden helytörténeti adalék szorgalmas és lelkes gyűjtője, nem elégszik meg a szülőföld évszázados természeti és történeti kincseinek bemutatásával, hanem egy mozgalmas élet szenvedélyével hirdeti ugyanekkor: „Oh, gépészet, jöjjön el a te országod!” Álma, programja az iparosítás, de a megvalósítások mára maradtak.

Hagyományápolás és társadalmi haladás, műemlékgondozás és korszerűség, tájszeretet és iparosítás nagyjaink gondolkozásában eddig sem állott szemben egymással, s mi sem érthetőbb, hogy ma, új világunk megalapozásakor is a múlt minden számunkra hasznos értékével és vívmányával járulunk hozzá a jövő kiképzéséhez. A tájban és a műemlékekben materializálódik mindaz, ami őseink közös munkája volt, ezért szól a természeti jellegzetességekből, falu és város látképéből, régi épületek köveiből, művészi tárgyak szépségéből annyi figyelmeztető jelzés jövőnk számára. A helyes prognosztikon sohasem engedhet elidegenítő tényezőknél, világpolgári utópizmusoknak, hanem minden szükséges újat, jobbat magából a hazából, saját folytonosságunk bizakodásával kell kibontanunk. Szocializmusunk eredetiségét hangsúlyozta pártunk főttkára, Nicolae Ceaușescu elvtárs, amikor a Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsa előtt így nyilatkozott: „Meg kell érteniünk, hogy e tájról nincs hova mennünk, hogy itt kell építenünk a szocializmust, s ahogy mi magunk építjük magunknak az életet, úgy fogunk élni! Sem a románokat nem lehet elköltöztetni, sem a németeket, sem a magyarokat! Ugyanazokban a városokban, ugyanazokban a községekben, ahol évszázadok óta együtt élnek, évezredek át fognak együtt élni! Együtt kell tehát megtalálnunk az utakat ahhoz, hogy minél jobb életet építsünk magunknak közös hazánkban. Nincs egyetlen perspektívánk sem másutt, itt kell fellépítenünk a szocializmust!”

Ami a műemlékeket illeti: kétfélék. Az esztétika birodalmából valók különféle korok szépérzékéről és műveltségéről tanúskodnak. Megőrzésük egy mindent elöntő „amerikanizmus” egyhangúságával szemben évszázadok, sőt évezredek műveltségét igazolja, már látásuk is értelmi és érzelmi élmény. A műemlékek másik kategóriája történelmi emlékekre, a művelődés úttörőire, jeles tudósokra, írókra, művészekre figyelmeztet, az ország hagyományos közintézményeihez, jeles iskolákhoz fűzi memóriánkat. Minden falu, város, táj gazdag múltat őriz, s ha feltérképezzük az emlékeztető jeleket, mind a román nemzet, mind az együttélő nemzetiségek létbizonylatát kapjuk. Az ország egészébe való beilleszkedés szempontjából éppen úgy, mint a nemzetiségi önismeret kialakulása végett nem hanyagolható el semmiféle helytörténeti bizonyító adat, különben maradunk a tankönyvek-nél, s kizárólag olvasmányokból, pusztá betűből ismerkedhetnénk meg mindazzal, ami magunk vagyunk. A polgári világ eszménytelensége, elüzletiesedése, tervszerűtlen tenyésztete nem kedvezett sem az esztétikai, sem a történelmi műemlékvédelemnek, s átmenetileg nekünk is meg kellett küzdenünk akár egy dogmatikus kicsinyesség minden hagyományt eltörölő, anacionális túlzásaival, akár egy ezzel látszólag ellentétes liberalizmus divatjával, mely optikai töréssel saját magát marasztalta el vidékiességben és a sznobság áltudatával próbálta fedni elidegenültségét. Az a határozott álláspont azonban, mely pártunk dokumentumaiban — így az 1971. júliusi pártaktíva és a Központi Bizottság novemberi teljes ülésének anyagaiban — a marxi—lenini ideológia konkrét honi alkalmazását, saját fejlődéstörtvényeink eredetiségét hangsúlyozza, s így a dolgozó nép létkérdéseit körvonalazza a szocialista fejlődésben, lehetővé teszi múltunk és jövőnk természetes kapcsolatát, aminek következtében együtt jelentkezhethet a táj- és műemlékgondozás a táj- és városfejlesztéssel, illetve az új falutervezéssel tömegeink mind erkölcsi-öntudati, mind korszerűen igényes szükségletei szerint.

Nemesak tanításról, fölvilágosításról van szó (ezt szolgálják emléktáblák, múzeumok, szobrok, tájékoztatók), hanem a tájjellegzetességek és műemlékek okos betervezéséről az új egészbe, a változó világba. Nekünk tetszik, hogy Mátyás király szülőházában fiatal képzőművészek készülnek pályájukra, és hogy ott, ahol Dávid Ferenc és Heltai Gáspár tanított, ma zenei középiskolánk kisdíákjai hegedülnek.

Művészileg helyreállított és célszerűen modernizált régi épületek jussanak is új szerephez, legyenek a közélet, a kultúra új gócai, beilleszkedve vadonatúj s éppen mai konstrukciójukban máris műemlék-rangú diáknegyedeink, egyetemeink és főiskoláink ragyogó hálózatába.

Jeles művelődéstörténetésünk, Benkő Samu már címében is programadó könyve, a Sorsformáló értelem, másfél század erdélyi képletében (1700-tól 1848-ig) mutatja be egy értelmiséget alakító erkölcsi magatartás, a vidéki helytállás és felemelkedés hősi eposzát, s mert a folyamat el is késett, be sem fejeződött, előrevetíti a provincia-vállalás és a provincializmusból való tudatos kiemelkedés nem a hont tagadó, hanem ízig-vérig honi elkötelezettségét. Abban bízik, hogy „gimnazista fiának nemzedéke majd világlátott fővel, matematikába gyökereztetett szigorú logikával és apátiénál hűvösebb észjárással feloldja egyetemesség és provincia századok óta hordozott ellentmondását, megbocsátva, hogy ez a feladat is reája testáltatott, holott igazi nemzedéki küldetesként neki már az Universummal kell megteremtenie a harmóniát“. Bod Péter és Benkő József, a Bolyaiak és Bölöni Farkas Sándor s még annyi más reformharcos a mi sorsunkat is „formálta“, ez az a magatartás-mag, melyből szülőhazánk jövőjébe is benőhetünk, belevésve az elkövetkezendőkbe is a román néppel közös törekvésünket teljes emberségre. No de nem érdemes-e ezért megóvnunk az enyészettől a Magyar Athenas szerzőjének magyarigeni sír- emlékét, Benkő József középpajtai faluképét, a Bolyaiak tárgyi emlékeit, Bölöni Farkas Sándornak a házsongárdi panteon fölé magasodó arcvonásait?

A műemlékvédelemnek az új táj- és városrendezésben, falu-átszervezésben betöltött hazafias szerepén kívül sűrűn emlegetik manapság az idegenforgalmi szempontokat és rendelkezéseket. Egyszer: engedtessek meg, hogy már maga az „idegenforgalom“ kifejezés ellen tiltakozzam. Egy tudományterjesztő folyóiratban ajánlották nemrég helyébe a „vendégforgalom“ kifejezést, jómagam már előbb a „vendégjárás“ formula mellett döntöttem. Mert szebb a vendégfogadás, mint az idegenfogadás, illőbb is a kifejezés a mai szokáshoz. Vendégeket hívunk az országba, s az országon belül magunk is utazgatunk, nézelődünk, tanulunk és szórakozunk, éppen nem mint idegenek, hanem mint sürgő-forgó vendégek. A mai turizmus világtünet, s ha a múltban főleg csak háborúk adtak lehetőséget tömegeknek a kalandszerző világgjárásra, személyenként pedig csak kivételes embereknek — diákoknak, futároknek, kereskedőknek — jutott komoly lehetőségük arra, hogy más országokban is körültekintsenek, a keresztes hadjáratok, a reneszánsz s a világháborúk korát hovatovább felülmúló tudományos-műszaki forradalom időszaka már a százezrek és milliók békés utazásait teszi lehetővé. Nálunk azt akarják látni a vendégek, ami csak nálunk van: ami eredeti. Nyilvánvaló tehát, hogy turisztaszolgálatunk egyre jobban együttműködik a műtörténészekkel és építészekkel, s így a nemzetközi műutak mellett érthetően nagyobb méretű a műemlékrestaurálás, a tájkép őrzése (beleértve már az ipari táj és a természet kívánatos harmóniáját is).

Ilyen együttműködésnek köszönhető a nagyenyedi vártemplom kibontása a méltatlan rárakódásokból vagy a fogarasi vár rendbehozása, s mindez a Fekete-tenger felé igyekvő vendégek útján. Szó van a híres moldvai műemlékzóna — a csodálatos szépségű román kolostorok — felé vezető útvonalak kétoldali látványosságainak rendezéséről is. Bár tekintetbe vesszük a turizmus időszerű követelményeit, mégis illik leszögeznünk, hogy mindez csupán egyik része, mozzanata, szükséges, de nagyon is egyoldalú tekintetbevétele a történelmi és esztétikai állagőrzésnek és látkeprögzésnek. Különben maga a turizmus is rohamosan fejlődik, s az átlagutazó helyét mindinkább a szakutazó foglalja el, akár egyedileg, akár csoportosan. Az elmélyülő vizslaszem pedig nem elégszik meg ennyivel, meg akarja

ismerni teljes életünket, vagyis egyre inkább érzékelní kívánja és tudja dolgainkban a magunk őszinte örömét.

Elmosódó személyi emlékem ötlík fel arra a hírré, hogy a Szamos völgyében hamarosan sor kerül a bonchidai kastély restaurálására. Ott jártam egy héttel a katasztrófa előtt. Bánffy Miklós, az öreg várúr vitt el odáig, hogy a hadszíntérré vált terepen Désre eljussak, Gaál Gábor leszerelésének előmozdítása végett. Ép volt még Bonchida, pompás az őszi fényben. Egy sarokbástya lehetett, ahol tállaltak nekünk, itt már hűvös volt, a hangulat is komor. Német hadikórház működött az egyik szárnyon. Hamar tovább mentem, s napok múlva már égett minden: a kivonuló németek felgyújtották a kastélyt. Ekkor pusztult el a Goethe-gyűjtemény is. A vendéglátó erre a szörnyű fináléra nem gondolt, s mert látta a mi jövőnket, nyugodtan és bölcsen kastélyát eleve egy szakszervezeti üdülőnek vagy nyári egyetemnek ajánlotta fel a hatalmas parkkal együtt. Megismételte ezt a felszabadulás után is, talán írásba is foglalta javaslatát, melyet csak az államosítás tett fölöslegessé. Már jogilag értem, mert a rom itt van máig, s nincs benne sem munkás-üdülő, sem tudományos gócpont. Szerte az országban sok az ilyen elhagyatott épület, melyet a második világháború óta csak most kezdünk számba venni és betervezni a tömegek kiváltságaira érett új világba.

A jövőbe nyitott természetvédelem és műemlék-megőrzés elidegeníthetetlen része a szocialista építkezésnek, s ebben a minőségben a hazához való bensőséges kötődés, a honszeretet jelentős járuléka. Ha már megnőtt érdeklődésünk a nyelv, a folklór, a helytörténet, a kritikailag átértékelhető történelmi és irodalmi hagyományok, a tudománytörténet iránt, hallgassuk meg újra tájaink zenéjét s a faragott kövekben rejlő emberi szót.

BALOGH EDGÁR

A kolozsvári Szabók bástyája (Kabán József felvétele)